

דרישות ידידי כדור הארץ מזה"ת מהבנק העולמי לגבי פרויקט תעלת השלום

מסמך מקדים לדיון הציבורי שיתקיים ע"י הבנק העולמי ב-12 לאוגוסט בירושלים

1. סקירה

יותר מעשור ידידי כדור הארץ המזה"ת מקדישה זמן ומשאבים לקדם גישה שיתופית לסוגיות מים באזור במיוחד בים המלח ונהר הירדן. לבקשת ידידי כדור הארץ ובסיועה בוצעו לאחרונה מספר מחקרים, שהם פרי עבודה בת שנתיים של מדענים ישראליים, ירדניים, ופלשתינאים, שנתבקשו לחקור ולמפות השפעות סביבתיות וסוציאוקונומיות, חיוביות ושליליות, שיכולות להיגרם לים המלח, לערבה, ולמפרץ אילת כתוצאה מפרויקט תעלת השלום. המחקר חולק לארבעה רכיבים (ראה ריכוז ממצאים בחלק 2), כאשר כל רכיב בוצע באופן עצמאי: (1) מרכיב ים המלח שבוצע ע"י המכון הגיאולוגי הישראלי; (2) מרכיב אזור הערבה שבוצע אף הוא ע"י המכון הגיאולוגי; (3) מרכיב מפרץ אילת ע"י המכון המלכותי הירדני ללמודי חברה/סביבה; (4) סקר סביבתי סוציאוקונומי בשיתוף המכון המלכותי הירדני ללמודי חברה/סביבה וארגון 'מים, סביבה ופיתוח' (ארגון חוץ ממשלתי פלשתינאי).

ברצוננו להדגיש שלאור מימון מצומצם לא כל הסוגיות וההשלכות שקשורות לתעלת השלום נחקרו, והמחקרים המוצגים כאן מתמקדים על ההשלכות שקשורות בסוגיות מים. אין מטרתו של מחקר זה להתחרות או לשכפל את ניסיונו של הבנק העולמי לחקור את סוגית תעלת השלום, אלא ליזום מחקר עצמאי שיסייע בהבנת מורכבות הבעיות שקשורות בתעלת השלום ויפתח את הנושא לדיון ציבורי טרם הכרזתו ע"י הבנק העולמי. אדרבא, ידידי כדור הארץ לעולם לא התנגד להנחיות סקר ההיתכנות (terms of reference) שמנוהל ע"י הבנק העולמי. להפך, ידידי כדור הארץ תומך במחקר מעמיק ומקיף שקשור לסוגית גוויעתו של ים המלח. הביקורת המרכזית, שמוצגת על ידינו לגבי התהליך שמובל ע"י הבנק העולמי, קשורה להשמטת מחקר בדיקה של החלופות השונות לפרויקט המוצא בסקר ההיתכנות.

בהנחיות סקר ההיתכנות מצוין כי המטרה המרכזית של תעלת השלום היא בלימת ירידת המפלס של ים המלח. ירידת המפלס היא בעקב תוצר של הטיית מי הירדן, שהיה מקור מים מתוקים לים המלח מימי קדם. אנו מאמינים כי שיקום זרימת הנהר היא חלופה שרירה לתעלת השלום מבחינת בלימת ירידת מפלס ים המלח, שדורשת חקירה מעמיקה. בנוסף, אי חקירת חלופה זו מהווה אי ציות להנחיות שהבנק העולמי הציב בפני עצמו בחקירת התכנון תעלת השלום.

עד שנות ה-50 נהר הירדן הזרים בממוצע כ-1.3 מיליארד קוב מים לים המלח. היום מספר זה מסתכם ב-70-100 מיליון קוב משנה בעקבות הטית מים ע"י ישראל, סוריה וירדן. דבר זה לא רק תורם לירידה במפלס ים המלח, אלא גם הופך את נהר הירדן ללא יותר מתעלת ביוב (בעקבות הזרמת ביוב בנהר), תוך התעלמות מפורשת מהמורשת הדתית, היסטורית ותרבותית של הנהר. בעוד אנו מודעים לקשיים בביצוע סקר סביבתי בקנה מידה כזה, מחקר, שמנסה לפתור סוגיה סביבתית מורכבת ללא חקירת שורש הבעיה עצמה, הוא פגום בעינינו, בעקר כשמומחים מישראל וירדן קוראים לבחינת חלופת הירדן ברצינות.

החלטת ממשלה משנת 2003 דרשה ממשד איכות הסביבה ומשרד התשתיות הכנת מסמך מדיניות לגבי עתיד ים המלח, תוך התמקדות בשלושה תרחישים אפשריים והשלכותיהם על ים המלח: (1) עסקים כרגיל; (2) תעלת ימים; (3) אספקת מים מתוקים. עד שנת 2006 רק אופציה (1) נבחנה, כך ששוב אופציית אספקת מים טבעית למי ים המלח נשארה ללא מחקר מעמיק. השבת זרימת מי נהר הירדן נתפסת בטעות כבלתי אפשרית, ולכן על בסיס זה זוכה להתעלמות מצד הבנק העולמי. כדי להשיב לנהר הירדן ולו חלק מזרימתו הטבעית, יש צורך בצמצום הטית ויובליו לצרכי חקלאות ומשק בית. דבר זה ניתן לבצוע ע"י חינוך הסקטור הפרטי והציבורי לחיסכון, תמחור נכון

**NGO in special consultative status with the Economic and Social Council (ECOSOC) of the United Nations*

של מים, רפורמות בסקטור החקלאי, וניצול יעיל יותר של משאבי מים. בעוד השבת הזרימה משוערת בעלות של - 800 מיליון דולר (פרופ' דן זסלבסקי, נציב המים לשעבר), הרבה מתחת ל-5 מיליארד דולר שידרשו לתעלת השלום, ההכנסות מכך יהיו גדולות, עקב החשיבות ההיסטורית, תרבותית, והדתית של הנהר, שיהווה מקור משיכה מחודש לתיירות. פתרון השבת הזרימה למי הירדן יחיה הן את הירדן והן את ים המלח עם רווח סביבתי אדיר וללא נזק סביבתי, בניגוד חריף לתעלת השלום. לבסוף חשוב לציין כי ממשלות ירדן וישראל מחויבות לשיקום נהר הירדן בעקבות הסכם השלום שנחתם ביניהן ב-1994.

2. דף ריכוז ממצאים מהמחקרים המדעים

ים המלח-המכון הגיאולוגי הישראלי :

'A multi-component chemistry-based model for the Dead Sea, Modification of the 1D Princeton Oceanographic Model.' Geological Survey of Israel (GSI).

- הזרמה של מי ים תשפיע משמעותית על הביולוגיה, לימנולוגיה, וגיאולוגיה של ים המלח ותשנה את תכונותיו הייחודיות.
- הזרמה של מי ים תיצור עמודת מים משוכבת, עם שכבה עליונה של מי ים קלים ושכבה תחתונה כבדה של מי ים המלח. הזרמה של מי ים למי ים המלח יגרום לשקיעת גבס. לא ברור אם ישקע לתחתית האגם או יישאר מרחף בעמודת המים. שכבת מים עליונה מדוללת תאפשר פריחה ביולוגית של אצות לאורך זמן מתמשך, שישפיעו על תכונות האגם. בשכבה התחתונה והמבודדת מחמצן ייווצר מימן גופריתי.
- הזרמה של מי ים תפגע כנראה בתכונות התראפיוטיאיות של ים המלח.

סקר סוציו אקונומי: המכון המלכותי הירדני ללמודי חברה/סביבה וארגון 'מים, סביבה ופיתוח' (ארגון חוק ממשלתי פלשתינאי):

'Socio-Economic Condition.' Royal Scientific Society/Environmental Research Centre and Water Environment and Development Organization.

- ככלל יש תמיכה בתעלת השלום ע"י תושבי ירדן בים המלח, ערבה, ועקבה שנשאלו. הם תומכים במקורות מים חדשים, אך מביעים דאגה לנוכח הסכנה הצפויה בערבוב שני מקורות מים שונים. תושבי עקבה הביעו חשש מהשפעת התעלה על הסביבה הימית באזורם, התיירות שתפגע, והרעש כתוצאה משאיבה.
- כשלושה רבעים מהתיירים הירדנים שנשאלו תמכו בפרויקט התעלה כאמצעי לעצירת ירידת מפלס ים המלח, אך כחצי הביעו דאגה מפגיעה בתכונות הרפואיות של האגם כתוצאה מערבוב. כחצי מכול התיירים לא הביעו חשש אם הערבוב רק ישפיע במעט על שינוי צבע המים.
- נציגי התעשייה בים המלח הביעו תמיכה גורפת בפרויקט, אך לא חסכו גם מלהביע חשש נוכח אי הוודאות הצפויה לתהליכי היצור כתוצאה מערבוב מי ים.
- מלונות שנסקרו הן בצד הירדני והן בצד הישראלי תמכו בפרויקט כאמצעי לעצירת הידרדרות במפלס הים, אך כחצי הביעו דאגה שכניסת תשתיות של הפרויקט לים המלח תפגע בתיירות.
- בעוד שרוב תושבי אילת, ערבה, וים המלח תומכים בפרויקט התעלה, חששות כבדים הוצגו לגבי ההשלכות של ערבוב המים והפגיעה בתיירות באילת. חצי מתושבי ערבה שנשאלו התנגדו לרעיון התעלה, ואחוז גבוה מכלל הנשאלים ראה לנכון לבחון אלטרנטיבות אחרות.

**NGO in special consultative status with the Economic and Social Council (ECOSOC) of the United Nations*

- רוב התיירים בצד הישראלי שנשאלו לא גיבשו עמדה לטובת או נגד פרויקט התעלה. חלק הביעו חשש לגבי ההשלכות השליליות של הפרויקט עם ערבוב מי ים וכניסת תשתיות חדשות. רוב נכבד מהתיירים חשב שאלטרנטיבות אחרות צריכות להיחקר.
- בצד הפלשתינאי רק תושבי יריחו סוקרו. חלק נכבד מהנשאלים תמכו בפרויקט, אך כשאר הנסקרים הביעו חשש.

ים סוף-המכון המלכותי הירדני ללמודי חברה/סביבה:

**'The Marine Environment Component Study.' Royal Scientific Society /
Environmental Research Centre, Jordan.**

- בניה ושאיבה בנקודת חבור התעלה יהרסו את המערכת האקולוגית של המים העמוקים במפרץ אילת עם נזק אפשרי לשוניות.
- שאיבת מים תשפיע על הסירקולציה בנקודת חיבור התעלה ברדיוס משוער של 3 ק"מ.
- כתוצאה משאיבת מים בצפון מפרץ אילת צפויה עליה בטמפ' של פני הים וירידה במליחות בחלק הצפוני.
- אין צפי לשינוי בגובה פני ים סוף, משום שאיבת מים תפוצה בכניסת מים מהים האדום שבדרום.

התעלה בערבה-המכון גיאולוגי הישראלי:

**'Red Sea-Dead Sea Conduit, Geo-Environmental Study Along the Arava Valley.'
Geological Survey of Israel**

- מי התהום בערבה הכרחיים לחקלאות ותיירות. הניצול הנוכחי מסתכם ב 40-55 מלמ"ק בשנה.
- רגישות מי התהום לדליפות מהתעלה מהווה חשש עקרי.
- פעילות טקטונית לאורך הערבה יכולה לפגוע בתעלה ובמתקנים לכל אורכה.
- שיטפונות במהלך החורף יכולים לפגוע בתעלה בחלקה הצפוני והדרומי אם תזרום בשטחים פתוחים סמוך לפני השטח.

סכנות נוספות שלא מוזכרות בדו"ח:

- התעלה תבודד פיסית בתי גידול מרובים (תעודד בידוד גנטי) וכן תפגע באכלוסיות הציפורים הנוודות לאורך צירו בצורה לא ברורה.
- פגיעה בכמות גדולה של אתרים ארכיאולוגיים שנסקרו אך לא נחפרו.

(למידע נוסף ראו <http://www.foeme.org/publications.php?ind=75>)

**NGO in special consultative status with the Economic and Social Council (ECOSOC) of the United Nations*

3. דרישות ידידי כדור הארץ מהבנק העולמי

מסמך ההנחיות לסקר הסביבתי מגדיר פרק זמן של 15 חודשים להשלמתו של הסקר עצמו. בהנתן שלהשלמת המודל שבחן את ים המלח נדרש זמן של שנתיים לטובת ניסוח, כיוול ובחינת תוצאות, אנו תוהים אם פרק הזמן שהוקצה מספק ומביעים דאגה שמא הזמן שהוצע הוא תוצר של לחץ פוליטי. המחקר שבוצע לגבי ההשלכות של הפרויקט על הערבה הראה שיש צורך בפרק זמן רב מן הזמן המוצע כדי לחקור נושאים רחבים כמו רגישות מי התהום לזיהום, מידת ההשפעה הסמוגרפית על התעלה ועוד. בנוסף, מסמך ההנחיות מתיר לממשלות דרך ועדת ההיגוי לאשר מחקרים נוספים, דבר שמותר את הדלת פתוחה לפוליטיזציה של טיב ואופי המחקרים.

הסכנות הצפויות לתושבי הערבה במידה ויפרצו מי התעלה כתוצאה מאסון רב מימדי דורשות חקירה גם כן. מסמך ההנחיות כן מדבר על סכנה כתוצאה מקטסטרופה סממית, אך לא מציין באיזה מידה נושא חשוב זה יחקר. כמו כן, פוליטיקאים ואנשי ציבור רבים שבים ומדברים על אגמים מלאכותיים שיבנו לאורך התעלה וישוכנו במלונות ואתרי תיירות, אך מסמך ההנחיות לסקר הסביבתי ממעט להעריך בחשיבות ההשלכות של "תוספות" אלו, בינהן אובדן נוסף של שטחים פתוחים, ופגיעה בטבע כולל מי תהום. משרדו של המשנה לראש הממשלה לשעבר, מר שמעון פרס, מקדם מחקר על ההשלכות הכלכליות של הפרויקט והוא כולל ניתוח המשמעויות לגבי הרחבת התיירות וחקלאות באזור הערבה. מסמך ההנחיות חייב לקחת בחשבון בחקירתו גם את כל תוספות הפיתוח הנ"ל אם ברצונו לחקור את ההשפעה האמיתית שלפרויקט זה יש על הסביבה.

מסמך ההנחיות מציין כי תחנת השאיבה במפרץ אילת תהיה הגדולה בעולם וכי שאיבה בנפח כזה לעולם לא יושמה קודם לכן. דבר זה דורש סקר ספרות רציני כולל סימולציות מחשב שיתנו ההערכה ממוקדת על ההשלכות בנקודת השאיבה; מסמך ההנחיות לא מציין הרצת מודלים, ולכן דאגתינו לגבי פרק הזמן המצומצם שנקבע לסקר הסביבתי, ומהתערבות פוליטית רלוונטים גם במקרה זה.

המחקר הסוציו אקונומי הראה בראש וראשונה כי רוב האנשים שנסקרו לא ידעו כמעט דבר על פרויקט תעלת הימים. בהתחשב בגודל הפרויקט והסכנות האפשריות שהוא מגלם, כל הצדדים צריכים לודא כי פרטי הפרויקט והשלכותיו יובאו לידיעת הציבור וכי יתנהל דיון ציבורי מסודר בכל האמצעים האפשריים. המחקר שבוצע הראה כי ככול שאנשים ידעו יותר על הפרויקט כך גבר חששם מהשלכותיו, וזאת כנראה מעצם הבנת מורכבותו. ידידי כדור הארץ מודאג מהצהרות הבנק העולמי כי תהליך הדיון הציבורי בנושא יעשה בתווך הממשלות ויכלול נציגים מטעמם. לשם הגינות ויושר הבנק העולמי צריך לוודא כי מעורבות הציבור תבצע באווירה של פתיחות ואובייקטיביות נטולת לחצים.

הבנק העולמי מציין בהנחיות לסקר הסביבתי כי "שום שינוי בניהול משאבי המים באזור לא יעמוד בקצב הביקוש ולא יתרום משמעותית לשיקום ים המלח", ובאותו עת מציין כי "ועדת ההיגוי תספק למבצע הסקר הסביבתי דו"ח על חלופות אפשריות, שהוצעו, נחקרו או שמבוצעות למנוע את ירידת מפלס ים המלח....." כלומר, בניגוד לכל שאר מרכיבי מסמך ההנחיות, בחינת החלופות ניתנת למבצע הסקר (אותן חברות פרטיות שתבצענה את הסקר הסביבתי) בדו"ח כעובדה מוגמרת והיא לא כוללת מחקר עצמאי או בחינה מדוקדקת. יותר מזה, מכיוון שוועדת ההיגוי מורכבת ברובה מנציגים של ממשלות ירדן ישראל והרשות הפלשתינאית, הן אלו שיאספו מידע על החלופות הקיימות. ברור אם כן מדוע לבנק העולמי נוח להציג עצמו כבוחן את חלופת נהר הירדן, כשבפועל החלופה חסרת שקיפות ועצמאיות משאר מרכיבי מסמך ההנחיות, ומבצע הסקר יהיה כבול לקבל את מסקנות הממשלות ולהוסיפן לדין וחשבון שלו ללא שאלות. במילים אחרות, למרות הרושם שמנסה הבנק העולמי לצייר, בפועל אין בחינה מדוקדקת של חלופות אפשריות לפרויקט המוביל, בינהן חלופת נהר הירדן.

הבנק העולמי מנסה בפועל לנהל מחקר ללא חקירת שורש הבעיה (הטית מי הירדן) וצמצומה, דבר שמעמיד, לעניות דעתינו, את אמינות הבנק העולמי בסימן שאלה.

**NGO in special consultative status with the Economic and Social Council (ECOSOC) of the United Nations*

Friends of the Earth Middle East

ידידי כדור הארץ המזרחית

FoEME

לסיכום, לאור הממצאים המאוד ראשוניים שהוצגו פה, ידידי כדור הארץ קורא לבנק העולמי לבצע שינוי במסמך ההנחיות לסקר הסביבתי שיסלול את הדרך לחקירה אמיתית ואובייקטיבית של פרויקט תעלת הימים על כל השלכותיו, הטובות והרעות, ועל כל חלופותיו האפשריות, מתוך רצון כן להציג בפני הציבור והממשלה את האמת הבלתי מוטת ומצונזרת. עתיד ילדינו והסביבה בה יחיו תלוי במהלך כזה.

**NGO in special consultative status with the Economic and Social Council (ECOSOC) of the United Nations*

Friends of the Earth – Middle East (FoEME)
85 Nahalat Benyamin Street, Tel-Aviv 66102 Israel
Tel: +972-3-5605383, **Fax:** +972-3-5604693

ידידי כדור הארץ – המזרח התיכון
רח' נחלת בנימין 85, תל אביב 66102
טלפון: 03-5605383, **פקס:** 03-5604693

E-mail: info@foeme.org **Website:** www.foeme.org